

SOCIO-PEDAGOGICAL DIMENSIONS OF CHILDHOOD IN MID-TWENTIETH CENTURY BULGARIA (BASED ON AUTOBIOGRAPHICAL NARRATIVES)

Vyara Tsvetanova

South-West University "Neofit Rilski", Blagoevgrad, Bulgaria, viara23@swu.bg

Abstract: The article attempts to outline some significant aspects of the Bulgarian family's views on education and the value of the child and childhood in the mid-twentieth century. Based on 60 authentic autobiographical accounts of people born in the 1940s and 1950s, particular moments in the social and pedagogical communication between child and adult are structured. The empirical material has the specificity of a particular section of the past, and is an element of the generic and community memory of the individuals studied.

At the same time, the focus on the role of the child, his being, the possibilities for the development of his personality, is an attempt to parallel contemporary projections on the image of the child. The respondents' vision of their own experiences in the period of childhood brings to the fore moral norms and positions, important also in the present, which today are assumed to be in no small degree de-structured in pedagogical terms, insofar as the patriarchal type of family matrix and its typical functional features and socializing characteristics hardly exist.

The importance of work for the child, respect for parents, obedience, was one of the sides of children's life decades ago. Another side in the narratives of the surveyed persons, characterized difficulties in access to education and the impossibility of mass inclusion of children in a full educational process. Which, in turn, has implications for the personal development and opportunities for meaningful projection of the future in children and young then.

The study also highlights some existential characteristics of life in the post-war generation - deprivation, material deprivation, but also the conditional carefree nature of childhood existence, thanks to the natural mechanisms of joy. It can be pointed out that the model of childhood in the middle of the last century actually defines the "insufficiency" of modern childhood today. This phenomenon, in content and meaning, represents the disappearance of traditional values in the life of the family matrix (too variable today) - mutual trust, skills of positive interpersonal dialogue, cohesion, intergenerational respect, companionship, support.

Keywords: childhood, education, values, generation, 20th century, Bulgaria

СОЦИАЛНОПЕДАГОГИЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ НА ДЕТСТВОТО В СРЕДАТА НА XX ВЕК В БЪЛГАРИЯ (ПО АВТОБИОГРАФИЧНИ РАЗКАЗИ)

Вяра Цветанова

ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград, България, viara23@swu.bg

Резюме: В статията се прави опит да се очертаят някои съществени аспекти във вижданията на българското семейство за възпитанието и за ценността на детето и детството в средата на XX век. Въз основа на автентични 60 на брой автобиографични разкази на хора, родени през 40-те и 50-те години на миналото столетие, са структурирани особени моменти в социалното и педагогическо общуване между дете и възрастен. Емпиричният материал има спецификите на конкретен отрязък от миналото, и е елемент от родовата и общностната памет на проучените лица.

Същевременно фокусът върху ролята на детето, битието му, възможностите за развитието на личността му, е опит за паралел със съвременните проекции върху детския образ. Визията на респондентите за собствените им преживявания в периода на детството, извежда на преден план нравствени норми и позиции, важни и в настоящето, за които днес се допуска, че в немалка степен са деструктурирани в педагогически план, доколкото трудно съществува патриархалният тип семейна матрица и типичните за нея функционални особености и социализиращи характеристики.

Важността на труда за детето, уважението към родителите, послушанието, е една от страните на детския живот преди десетилетия. Друга страна в наративите на изследваните лица, характеризира затруднения в достъпа до образование и невъзможността за масово включване на децата в пълноценен образователен процес. Кое от своя страна има последици върху личностното развитие и възможностите за пълноценна проекция на бъдещето у децата и младите тогава.

Проучването очертава и някои екзистенциални характеристики на живота при следвоенното поколение – недоимък, материални лишения, но и условно безгрижие на детското съществуване, благодарение на естествено заложените природни механизми за радост. Може да се посочи, че моделът на детството в

средата на миналия век всъщност дефинира „недостатъчността“ на модерното детство днес. Този феномен съдържателно и смислово представлява изчезване на традиционни ценности в живота на семейната матрица (твърде вариативна днес) – взаимно доверие, умения за позитивен междуличностен диалог, сплотеност, уважение между поколенията, задружност, подкрепа.

Ключови думи: детство, възпитание, ценности, поколение, XX век, България

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Активният интерес на науката към детето е провокиран както от естеството на физическото му развитие, така и от психологическите, педагогическите, образователните, социалните условия, в които живее и се формира личността му. Цялостното опознаване на спецификите на индивидуалното съществуване, факторите, допринасящи за социализацията, влиянието на времето, в което е родено, с особеностите на културно-икономическата и политическата обстановка, спомага да се състави комплексна картина на социалния образ на детето и детството в конкретни исторически моменти.

Смята се, че първите учени, активно изучаващи детството в исторически план, са Ф. Ариес и Маргарет Мийд (Попова, 1999:21; Терзийска, 2015:108). Въз основа на своите анализи, Ариес извежда следните факти за детето и детството:

- Разбирането за детството и определянето му като отделна категория е исторически резултат;
- Започва да се прави разлика между възрастен и дете едва след Средновековието;
- „Възпитанието като специфична дейност тогава не е било разграничено, а образованието е обучение“;
- Семейната среда е била в „съперничество“ с други социални групи (съседи, роднини, приятели и др.), т.е. социално-емоционалното влияние на семейството не е било доминиращо;
- Постепенно през XIX и XX век се формира модел на детството, характерен със специфична протекция спрямо детето, ориентиран към грижи, емоционална свързаност и възпитателни влияния в семейната матрица (Попова, 1999:22-25).

Българският тълковен речник дефинира понятието „детство“, като „първият период от живота на човек, между раждането и пубертета“ (<https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/детство/>). Терзийска, 2015 определя детството като „културно-исторически феномен“ и отбелязва, че разбирането за детството през вековете е многообразно. Освен това, върху спецификата му действия имат както „конкретните социално-икономически и етнокултурни особености на обществото, в което расте детето“, така и „принадлежността му към различните социални класи, приетата система за обществено възпитание“ (Терзийска, 2015:105). Колева, 2013 смята, че детството съдържа заряда на социалното формиране на личността, т.е. това е време в което детето освен че осъзнава наложените му откън, от възрастните задължения и изисквания, то може и да ги трансформира или отрече напълно. В този период, съществуват някои основни специфики по отношение на възпитанието на детето: съзнателно търси и има необходимост от взаимодействие с връстници и възрастни; преминава през фази на желание за независимост; полагат се основи на компетенции, нужни му за социализиране извън семейната матрица; доминира просоциалното отношение към света (Колева, 2013:36-37).

Във връзка с междупоколенческата свързаност и транслирането на специфични и установени културни и общочовешки ценности, Чалъкова, 2020, позовавайки се на Теорията за поколенията на К. Манхайм, пише, че „младите поколения са съвършено несоциализирани, поради пропаст между идеалите, които са научили от по-старите поколения и реалностите, които преживяват,“ (Чалъкова, 2020:370) в съвременното, в което са преки участници. Всъщност, постановката на Манхайм, засяга естествените процеси на израстване, развитие, осъзнаване, рефлексия и саморефлексия, които протичат при всяка следваща генерация и тя е активен субект в тях, т.е. младите „обработват обкръжението си за себе си, а не просто през очите на родителите си“ и „адаптират ценностните системи, които са получили в реалността, която преживяват“ (Чалъкова, 2020:370). Helen Kingstone в книгата „Studying Generations“, коментира разбирането за поколението едновременно като „диахронно“ и „синхронно“ социално явление, пояснявайки че върху отделните генерации силно влияние оказва историческото време (Studying Generations, 2024: 41-42). В този контекст, са важни особеностите на протичането му, белязано ли е от световни (или локални) социални, природни, културни катаклизми и какво е било въздействието им върху хората и върху традиционното предаване на ценности, норми и традиции между тях. В смисъла на теорията на Манхайм, а и на посоченото от Helen Kingstone, 2024, и в съответствие с поставената теза в настоящата разработка за битуващите в миналото и изменени днес ценности, особено нравствените, формирането на нови, по-материалистични в съвременния свят, може да се смята че големите събития внасят промени в поколенческите възгледи за света като цяло.

2. МЕТОДОЛОГИЯ И МЕТОДИ

В полето на тази проблематика, целта на настоящето изследване е свързана с установяване на специфични моменти в социалното и педагогическо общуване между дете и възрастен в българското семейство в миналото, с акцент върху възпитателните проекции върху детето и ценността на личността му за рода.

Проучването разчита на съдържателен анализ върху 60 автентични наративи на възрастни хора, чието детство е ситуирано в средата на XX век.

Изследването е реализирано чрез непосредствено записване на хартиен носител на разказите на респонденти от различни населени места (градове и села) в Югозападна и Северозападна България. Спазен е принципът за доброволност – лицата да бъдат съгласни да участват в проучването. Спецификата на приложния метод – автобиографичен разказ, позволява предимно качествен анализ на получените резултати.

3. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЯ

Няколко са направленията, в които се обособяват резултатите:

- Икономическо положение на семейството;
- Тип на семействата;
- Статут на детето в семейната среда и възпитание;
- Ценности и образование;

Събраните истории, конструирани отделни части от обществената и родовата памет на хора в средата на миналия век, показват отношението им към битието и ежедневната борба за оцеляване от една страна. От друга – желанието и вярата в променящото се настояще и надежда за бъдещето.

Резултатите сочат, че по отношение на икономическото осигуряване, семействата в които са родени и отгледани респондентите, са разчитали на:

- Частна инициатива – част от тях са животновъди и земеделци и произвеждат хранителни продукти, за да задоволяват базовите си потребности, но и търгуват с продукцията си;
- Държавни предприятия – семействата на други са разчитали на работата си в строителство, в държавни земеделски и горски стопанства, транспортни структури, тютюнева индустрия и други.

Преобладаващият тип семейни структури са патриархални по това време, с няколко деца. Често са живеели, особено в селата различните поколения заедно - по-възрастните и по-младите родственици. Това е спомагало за непосредственото влияние и съхраняване на традиции и морални норми между отделните поколения. От житейските истории става ясно, че авторитета на бащата или майката, е бил със статут на закон в българското семейство през 40-те – 50-те години на XX век.

Родителите, в отношението към децата, се са водили от основни възпитателни постановки, които са били част от наследеното от техните прародители – работа, послушание, уважение, подчинение на възрастните. Наративите на респондентите очертават трудно детство, с много материални лишения, но и с ограничени социални контакти. За това свидетелстват отделни моменти в спомените им: *„живота през детството ми беше много труден“*; *„много трудно детство, с гледане на по 6 декара тютюн, копане“*; *„мечтаех да избягам от селото, да живея в големия град, да се запозная с нови хора“*; *„Бяхме научени на труд от много малки...поемахме всичко много отговорно от родителите си“*; *„Живота ми не беше лесен. Живеехме в малка къща всички заедно, бяхме много хора“*; *„Произлизам от бедно, селско семейство“*; *„тежко детство, многолюдно, беднотия до шия, много труд и селска работа“*; *„Бяха много тежки времена, нямахме пари и храна в изобилие“*.

Разбирането за статута на детето в семейството в миналото, му е отреждало позиция на наравно трудещ се с останалите възрастни и деца, които са били способни да работят. Детското ежедневие е било белязано освен от работа на полето, но и грижа за по-малки братя и сестри. Развлеченията, свободното време не е било особено ценено като приоритет за подрастващите. В подкрепа на това, са думите на респондентите: *„Гледала съм моите две сестри близначки, защото майка ни оставяше самички, аз съм била на 9 години, когато съм се грижила почти за цялото семейство. Готвех и чистех.“*; *„от много малка ходя по нивите, там съм родена и израстнала, всички заедно работехме цял ден“*; *„на село произвеждахме картофи и ние децата помагахме“*; *„От малки сме започнали да работим, основно сме се занимавали с отглеждането на овце, което беше основният поминък на нашето семейство“*; *„От нивата направо удома. Да сготвиш“*; *„Така ми мина детството, по нивите“*; *„Много малка бях, когато трябваше да се грижа за сестра си“*; *„Ставахме в 5 сутринта и цял ден прекарвахме на полето“*. По това време са характерни и организираните летни детски градини, които са „в помощ на работещи майки“ (Цветанова, 2021:15) - *„ходех на лятна детска градина, за да могат родителите ми да работят на нивата“*.

Една от основните ценности в живота на патриархалното българско семейство е образованието. Преди повече от половин век, въпреки ранните женитби, особено характерни за населението извън градовете, стремежът на подрастващите и родителите им, е бил свързан с получаване на добро образование. В него са виждали възможност за промяна на тежкия си живот чрез подобряване на финансовото положение и статусна промяна на позицията си в обществото като цяло. Същевременно, отношението на родените в следвоенното десетилетие към просветата е било от позицията на одухотворяване, личностно израстване, докосване до мъдростта и знанията, т.е. за тях образоваността е била сред висшите добродетелни характеристики на личността. Защото това е бил пътят за избавление от материалната екзистенция и надделяване на духовното, което са виждали като перспектива за по-добро бъдеще. Отношение към училището, учителите, знанието е от позицията на уважение и дори страхопочитание: *„В училище цареше дисциплина и ред, не като сега. Муха да бръмне в час се чуваше. Учихме краснорис. Уважавахме учителите, те беха некакви величия за нас.“*; *„Възпитанието от родителите и учителите беше много важно за нас. И най – вече ни научиха на труд, от малки да се грижим за себе си“*; *„Изучихме се, добре възпитани деца и умни“*; *„всеки ден ставахме в ранни зори, с торбичка на рамо, парче хляб, тетрадка и молив в нея и поемахме към училището“*.

Нравствените ценности във възпитателния модел на разказващите, се определят в голяма степен от семейната среда и общественият морал през втората половина на миналото столетие. Все още не е налице толкова бурната урбанизация на градските райони, въпреки че е започнал процесът по миграция на хора от селата към градовете в търсене на препитание и с надежда за по-добър живот и осигуряване на младото поколение. Което препятства негативните влияния на динамичната градска среда и усвояване на различни пороци или водене на неблагоприятен живот.

Това, което се очертава в сравнителен план между образа на децата в миналото и настоящето и проличава в наративите, е следното:

- Немалка част от подрастващите в миналото не успяват да завършат образование, а тези, които придобиват такова няма възможност да продължат да учат още поради нуждата от работна ръка в семействата им, поради сключване на ранни бракове или в резултат от икономически неблагоприятни за тях условия;
- Възпитанието се базира на основни християнски добродетели – да се цени доброто у хората и духовността, да се спазват моралните изисквания, да не се забравят родният дом и родители, да се грижат за тях, да не се възгордяват, да са смирени, да са задружни и толерантни – *„да оценяваме важните неща в живота и живеехме сплотено и задружно“*; *„Нямаше тая завист между хората, тая злоба“*; *„Сега всеки завижда на другия, няма уважение, липсва чест и достойнство. Младите хора искат всичко наготово“*; *„днешните, те са деца на материалния свят“*; *„Уважавахме хората... имахме грижата да помагаме на родителите си“*; *„Сега наистина, че децата имат много...разнородни...забавления, дейности, но са чужди децата едно от друго“*;
- Създаването на семейство е бил един от най-важните моменти в живота на респондентите, като всеотдайността и грижите се поставят на първо място. Отличителни черти на личността във времето, в което са били деца и младежи, са борбеността, способността за преодоляване на житейски несгоди, амбициозността за промяна на тежкия си живот;
- Надделява и мнението за неспособността на съвременно младо поколение да се справя самостоятелно с живота – *„Днешните младежи са малко разглезени – ако ги накараш да свършат и половината от това, което вършехме ние всеки ден, ще им стане лошо“*. Причините, които се изтъкват са свързани с материална презадоволеност, късно напускане на родния дом и разчитане до по-зряла възраст на помощта на родителите, нежелание за поемане на лична отговорност за работа и успех в професионалната среда, страхът от обвързване и създаване на собствено семейство, т.е. наблюдава се феноменът „безбрачие“ или епизодичност на връзките, които създават, живеейки заедно с партньор;
- Важна роля за сплотеността, разбирателството, трудовите навици и уважението между поколенията, са били и масово организираните прояви, като бригади, трудови полудни, доброволчески отряди и други – *„Ученически бригади имахме... средношколски бригади – много весело прекарвахме на тях“*;
- Паралелът със съвременните поколения, относно различията в начина на живот и възгледите, очертават, мнението че не се възпитава трудолюбие, постоянство, уважение към семейството, както и не се изисква от децата да формират качества като скромност и организираност.

Което поставя и в дискуссионен план и въпроса за стиловете и методите на възпитание днес, за активното участие на семейството в живота на съвременното дете и доколко родителите успяват да се справят във възпитателен план с огромния поток от влияния върху него, защото както установяват Laura D., G.

Subramania, S. Muslia, H. Hasan, 2021, при всяко следващо поколение се наблюдава значителна разлика в начина, по който възприема себе си и поведението си, нагласите си, отношението си, в сравнение с начина, по който реагират по-старите генерации.

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Периодът на детството се отличава със своите специфики в исторически план. Неминуемо е съществуването на разлики във виждането за възпитанието и транслирането на ценностни послания и социокултурни влияния. Това е период, който е „необходим в развитието на човека“ и е „в основата на цялостното и всестранно развитие на личността“, а основното е „зачитането на ценността на детската възраст“ (Терзийска, 2023:21), с отчитане на необходимостта от позитивни въздействия върху нея от страна на социализиращите фактори.

Социалнопедагогическите измерения на детството в миналото очертава проблематиката на времето, в което се раждат и израстват авторите на анализирани жизненни истории. В тях изпъкват освен трудната икономическа обстановка и тежко битие на българите от средата на XX век, но и отношението на семействата към детето като проводник на промяна чрез образование, възпитание в добродетели, упоритост и целеустременост. Ясно е, че постепенно се разрушава традиционната патриархална матрица на рода, която в по-ново време има редица вариации (Пимпирева, 2016:554). Процесите, детерминиращи измененията в живота на българското семейство, респективно детето, постепенно се обуславят от новата организация на труда, от миграционните движения от селата към градовете, от индустриализацията, а днес и от еволюцията в технологичната сфера и глобализационните трансформации. Очевидно, образът на детството в миналото носи посланията на единението между поколенията, на заедността и грижата, въпреки негодите, докато днес е доминирано от междугенерационна конфликтност, разкъсване на връзките между дете и родител, нови нравствени позиции, възпитателно концептуализиращи материалното, вместо духовното.

ЛИТЕРАТУРА

- Български тълковен речник. <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/детство/ 2024>
- Колева, М. (2013). Социално развитие и възпитание на детето. Идентификация. Стимулиране. Диагностика. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“
- Пимпирева, Ж. (2016). Семейството в житейските разкази на бесарабските българи. Българска етнология, № 4. с. 538-557.
- Попова, Кр. (1999). Националното дете. <http://www.history.swu.bg/PDF/2k.pdf>
- Терзийска, М. (2015). Ще изчезне ли детството? БЪЛГАРСКО СПИСАНИЕ ЗА ОБРАЗОВАНИЕ, бр. 1. с. 104-160. http://www.elbook.eu/images/Milka_Terziiska.pdf
- Терзийска, М. (2023). Концепция за детето и детството в новата педагогика. Педагогика, Vol. 95, (1), pp. 20-32. https://azbuki.bg/wp-content/uploads/2023/02/Pedagogy_1_23_Milka-Terziiska.pdf
- Чалъкова, Т. (2020). Теория на поколенията – от къде започна всичко. Proceedings of International Scientific Conference, Faculty of Artillery, Air Defense and Communication and Information Systems. 369 – 375.
- Цветанова, В. (2021). Социалнопедагогически характеристики на приемната грижа. УИ „Неофит Рилски“. ISBN 978-954-00-0287-3
- Laura D., Subramania, G., Muslia, S., & Hasan, H. (2021). [Mannerisms of Millennials – A Cross Generational Perception. International Journal of Asian Social Science](#), Asian Economic and Social Society, vol. 11(1), pages 46-55.
- Studying Generations. Multidisciplinary Perspectives. (2024). Edit.: H. Kingstone & J. Bristow. Publ.: Bristol University Press. DOI: <https://doi.org/10.51952/9781529223507>